

Csaba László

MÓDSZERTAN ÉS RELEVANCIA
A KÖZGAZDASÁGTANBAN

A mai közgazdaságtan és a társtudományok

SZÉKFOGLALÓK
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN

A 2007. május 7-én megválasztott
akadémikusok székfoglalói

Csaba László

MÓDSZERTAN ÉS
RELEVANCIA
A KÖZGAZDASÁGTANBAN

A mai közgazdaságtan és a társtudományok

Magyar Tudományos Akadémia • 2013

Az előadás elhangzott 2008. március 7-én

Sorozatszerkesztő: Bertók Krisztina

Olvasószerkesztő: Laczkó Krisztina

Borító és tipográfia: Auri Grafika

ISSN 1419-8959

ISBN 978-963-508-689-4

© Csaba László

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Pálinkás József, az MTA elnöke
Felelős szerkesztő: Kindert Judit
Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

„Isten nem azért küldte a földre a makro-
közgazdászokat, hogy elegáns elméleteket
gyártsanak, hanem hogy megoldást
találjanak a gyakorlati kérdésekre”
N. Gregory Mankiw (2006: 29).

Kivonat: Ez a tanulmány négy kérdést vizsgál. Először, a tapasztalattól – az életidegenség terjedésétől – az okok felé haladva magyarázatot keres a világ égetővé vált gazdasági nehézségei és a mai közgazdasági elméletet eluráló technicista ortodoxia nyomán létrejött meg nem felelésre. Az uralkodó megközelítés egyoldalúan axiomatikus és kizárólag a formalizálás belső szabályait követi, egyben olyan feltételezésekre és eszközökre épül(t), amelyeket több más szaktudomány (különösen a természettudomány) az elmúlt évtizedekben egyértelműen meghaladott. Másodjára azt a kérdést járja körül, hogy miképp és miért jött létre a világban vezető lapokat elurált módszertani kizárólagosság, magát az elméletet és a kutatás sajátos vizsgálati tárgyát is gyakorta kiszorítva. Harmadszor az a kérdés vetődik fel, hogy az elmúlt idők kudarcjai és a hatásukra a korábban mellőzött irányokba is nyitó főáram egymásra hatása létrehoz-e évtizedes szinten kuhni értelemben vett paradigmaváltást. Válaszunk tagadó. Negyedikként saját, az önmérsékletet és a társtudományok eredményeinek jobb érvényesítését célzó javaslataink és az ebből adódó módszertani sokszínűség szükségessége mellett érvelünk. A kifejtés közben nem egy-egy önkényesen kiragadott tankönyv vagy iskola, hanem a közgazdasági Nobel-díjasok nyomán haladva határozzuk meg a tudományág határait és teljesítményét is.

*

A huszadik század második felében a világ közgazdaságtanában túlsúlyra jutott a newtoni fizika eszközrendszerét és elemzési felfogását követő formális közgazdaságtan. Ebből is adódik, hogy a közgazdasági elmélet ebben a keretben *nem is számít valódi társadalomtudománynak*, és a társtudományokkal való *együttműködés* kérdése is kényessé vált. A közgazdasági elméletben a Jevons és Walras nevéhez köthető, majd Marshall és Samuelson nyomán kialakuló megközelítésben *a mérhetőség és a mennyiségi eredmények* jelentik a perdöntő sikermutatót. Ez a közelítés a vezető lapokban való megjeleníthetőség *előfeltételévé* is vált, ahogy azt a *Journal of Political Economy*től kezdve az *Economic Journal*ig bárki megtapasztalhatja. A vezető egyetemek elméleti tanszékein az előléptetésnek is többnyire ez a mércéje (bár egy-két „elhajlót”, mint mondjuk Douglass North vagy Bruno Frey, gyakorta megtartanak). A doktori szinten és a publikációs gyakorlatban az amerikai diákok kiszólása, hogy a közgazdaságtan voltaképp „emelt szintű matek álruhában”, bizonyára helytálló. Sőt Chicagóban újabban már a „számítástechnikai közgazdaságtan” olyan új fajtája is létrejött (PhD-szinten is), ahol maga a programozási matematika vált közgazdasági módszertanná. Bár nem ez még a főáram, a módszertan uralmának Zalai Ernő (1999) székfoglalójában időtállóan elemzett ténye az új évezredben is meghatározó maradt.

Ez a közelítés elsősorban *saját sikermérvéjén*, így a prediktív erő és a mértékek tekintetében bizonyult meglehetősen eredménytelennek az elmúlt fél évszázadban. Nem sikerült előre jelezni például a nagy válságokat (csak példálózva: a szovjetet, a kelet-ázsiai, az új gazdaságét és a 2007–2008-as pénzügyit). Hasonlóképpen nem sikerült megnyugtatóan utólagosan igazolt előrejelzésekre jutni például a Föld népességének alakulása, a gazdasági növekedés fenntartható üteme, a nyersanyagkincsek kimerülésének időzítése vagy éppen a terrorizmus jelentőségének a tekintetében. Modelljeink tehát elegánsak, elméleteink a maguk zárt rend-

szerében élnek, de a társadalmi valóságot sem értelmezni, sem alakítani nemigen képesek.¹

A módszertani elfogultság kialakulása és áttörése

Vélhetőleg nem sokan vitatnák William Baumol (2000) meglátását, amely szerint a közgazdaságtanban a *pontosság kultusza* egyértelműen maga alá gyűrte a társadalmi hatások iránti hagyományos érdeklődést. Az elméleti közgazdaságtan az elmúlt évtizedekben – a publikációkon mérhetően – meglehetősen gyanakvóvá vált a gazdaságpolitikai alkalmazásokkal és késztetésekkel szemben (bár teljesen nem vonhatta ki magát mondjuk az ázsiai válság vagy a szovjet birodalom összeomlásának a hatása alól). Egy rendes elméleti tanszéken lenézik az üzleti tudományokat és gyakorlatot (az utóbbiaktól messze eső mikroökonómiát ellenben annál többre tartják). És nem jobb a többi, „puha” társadalomtudomány megítélése sem. Nem meglepő, hiszen a főáramú közgazdaságtan elvesztette érdeklődését a történelem, a társadalom és többnyire a tér iránt is (Hodgson 2001). Nem ritka az a felfogás sem, amely a *közgazdaságtant pusztán – saját tárgy híján lévő – módszertannak*, vagyis pusztán a *mikroökonómiai megközelítés megjelenítőjének* véli. E – némelykor közgazdasági imperializmusnak is nevezett – felfogás élharcosa Gary Becker. Ő a Nobel-díjat „a mikroökonómiai megközelítésnek széles emberi cselekvési körre való kiterjesztéséért” kapta, amelyben „kiemelkedő szerepet kapott a nempiaci viselkedés, így a kisebbségek elnyomása, a bűnözés, az oktatás és a termékenység vizsgálata”.²

Álláspontját kifejtve Becker (1992/2004) hangsúlyozza: „A marxizmussal szemben az általam képviselt gazdasági közelítés egyáltalán nem feltételezi azt, hogy az egyéneket kizárólag önző szempontok vezérlik, vagy csakis a hasznvágyuk mozgatja őket. A mi megközelítésünk elemzési *módszer*, nem pedig egy előföltéves arra nézve, hogy mi munkál a szereplőkben. Elemzésünk tehát azt

---

¹ Ezt hangsúlyozta székfoglalójában Szentes Tamás (1997).

² Idézet az indoklásból. Itt és a többi indoklásnál, továbbá a Nobel-díjasok önéletrajza, valamint díjátadó beszéde tekintetében a forrás rendre a Nobel Bizottság kitűnő honlapja: www.nobelprize.org.

tételezi föl, hogy az egyének aszerint maximálják jólétüket, *abogy azt értelmezik és magukra vonatkoztatják*”. Ez bizony nem más, mint a mikroökonómiai közelítés kiterjesztése a világ egészére.

Hasonlóképpen a főáram egy másik meghatározó képviselője, Robert Solow (1997) is a *modellszerű megközelítésben* ragadja meg a közgazdaságtan sajátosságát, amelyet bármely kérdésre nézve alkalmazhatónak vél. Éppen ezért sem kézenfekvő, mi is az elvont elmélet és a gyakorlati kérdések kölcsönviszonya.

A vezető makrogazdasági elemző műhelynek és kapcsolatrendszernek számító NBER 2005-ös irányadó konferenciájáról kiadott kötetben (Frankel–Pissarides szerk. 2007) például – a korábbiaktól eltérően – a *való világ kérdései vannak túlsúlyban*, így az európai pénzügyi unió tapasztalatai és a munkapiac elemzése. Hasonlóképpen az új politikai gazdaságtan egyik ágában, a főáramú és az intézményi elemzés elegyítésére törekvő szerzők, így az Amerikai Közgazdasági Társaság 2007. évi díjával kitüntetett Daron Acemoglu, továbbá Alberto Alesina, Dani Rodrik, Andrei Shleifer és mások munkájában, megjelenik a módszertannak a való világ kihívásaira való alkalmazása. Ez azonban a legrégebben fennálló és így objektíve vezető folyóiratok kínálatának ha nem is elhanyagolható, de *csekély része csupán* az elvont és tisztán módszertani írásokkal szemben.

Már itt megállapítható, hogy a főáramú lapokban a közlésre való elfogadásnak *meghatározó mozzanata* a kifejtésben alkalmazott modellezési technika, még-hozzá minden érdemi/tartalmi kérdést maga alá rendelve (Vörösmarty „ment-e előrébb a világ a könyvek által” értelmében). Vagyis az a kérdés, hogy az elemzés az üzleti életben, a gazdaságpolitikában, a társadalmi feszültségek értelmezésében és esetleg kezelésükben jelentős-e, továbbá hogy a szerző új gondolata vagy felismerése a jellemző-e, vagy a már ismert összefüggések csekély további finomítása, nos, ez utóbbiak száma meghatározó, útja zökkenőmentes.

Hogy nem képzelt betegségről szólunk, szemléltetheti a jelenleg a Chicagói Egyetem szociológiai és közgazdasági tanszékére egyidejűleg kinevezett Gary Becker (1976), aki saját pályájára visszatekintve még ma is keserűen szól arról a honlapján,³ hogy az amerikai közgazdász szakma egészében ellenségesen fogadta a kísérletezését. Mivel ő mindig a való élet problémáit kutatta, és a matematikát – Marshallhoz hasonlóan – gyorsírásként használta, e két elem a kortársak szerint kívül helyezte őt a voltaképpen magas közgazdasági elméleten. Ugyanakkor – mint más esetekben is – a főáram kellőképpen rugalmasnak bizonyult ahhoz, hogy a Nobel-díjjal is elismert kutatási irányt, amely egy időben elhajlásnak tűnt, *utóbb magába építse*. Ezt annál is könnyebben tehetette, mert a saját értékelésében fő művének számító könyvben (Becker 1991) éppen a *modellezési közelítést terjeszti ki* azokra a területekre, amelyeket hagyományosan a maximáló magatartástól legtávolabb esőnek vélték, mint amilyen az emberek intim szférája. És mivel a felvetések a tényekkel jó arányban álltak fedésben, több társtudományban is elemzéseket és vitákat gerjesztettek.

Ugyanakkor az sem kérdéses, hogy a saját módszer mindenhatóságába vetett hit, az átvételtől való tartózkodás és a saját megoldások kivetítésének kényszere bizonyos értelemben az adott tudományozak *kamaszkorára jellemző* (a hasonlóktól és a felmenőktől való elkülönülés és a másneműek leigázása mint törekvés). Ha ez a párhuzam jogos, akkor van remény a jövőben a pedantéria oldódására és a más területekről jövő felismerések befogadására. Ez a felvetés akkor lehet életszerű, ha különbséget teszünk a *főáram és az ortodoxia* között.

David Colander és társai (2003: 490–493) értelmezését követve a főáram időben változó tartalmú, lényegét tekintve *szociológiai meghatározottságú* kategória. Az egyének és a megközelítések azon halmazát jelöli, akik és amelyek az adott időpontban túlsúlyosak egy szakmában vagy művészeti ágban. Éppen e homályosság okán a főáram mindenkor meglehetősen széles körben tűr meg a maga sorai-

---

³ <http://home.unichicago.edu/~gbecker>. (Letöltve 2007. október 16-án.)

ban eltérő nézeteket és versengő közelítésmódokat. Az ortodoxia ezzel szemben *szellemi alapállás*, a folytonosan változó szakma pillanatképszerű megjelenítése, amelynek jellegzetes formája a tankönyv és a művészeti kánon. Az ortodoxia ritkán jellemez egy egész művészeti ágat vagy tudományszakot. Ugyanakkor nem kétséges, és az amerikai közgazdaságtan *változását* elemző idézett mű ki is emeli, hogy éppen a tankönyveket uraló ortodoxia, más szóval a főáram kemény magját jelentő *módszertani kizárólagosság az, ami ellenáll* a szakma oldalvizein már régóta megjelenő és a tudományos közlemények egy részébe már beépült új fölvetéseknek. Utóbbiak közé tartozik a környezeti, a kísérleti, a viselkedéstani, a lélektani, az evolutív és az idegrendszeri kutatások és módszerek közgazdasági alkalmazásának számos kísérlete, valamint a tényekkel való igazolás hagyományos statisztikai módszereinek korlátait feszegető újabb eredmények is.

Miért gondoljuk akkor mégis, hogy van esélye annak, hogy a közgazdaságtan – a vezető elméleti tanszékek mai hangulata ellenére – visszatérhet a társadalomtudományok közé, és enged a walrasi programból, hogy „épp olyan legyen, mint a természettudomány” (közelebbről a newtoni fizika)?⁴ Elismerjük, hogy a társadalomtudományok egyes területein megfigyelhető a módszertani meghatározatlanság és a posztmodernista közelítések elharapózása, és ez nem alaptalanul kelti azt a félelmet, hogy az elmúlt évszázad minden eredménye veszendőbe mehet, ha közgazdaságtan címén „bármi elmegy”. Ugyanakkor a bevezetőben említetteken túl további érvek szólnak az ellen, hogy a közgazdaságtan túlságosan magabiztos legyen saját eredményeiben és módszertanában, és elhallgassa a területünkön is erőteljesen érvényesülő divatáramlatok és önkiválasztódási mechanizmusok szembetűnően torzító szerepét.

Mint a kontinentális közgazdaságtan talán legeredetibb folyóiratában, a svájci *Kyklos*-ban néhány éve lefolyt vita kimutatta (Laband–Tollison 2003), hogy

---

⁴ E megközelítés szélsőséges formában jelenik meg Philipp Mirowski (1989) könyvében. Érdekes párhuzamot von elnöki összegzésében az Elmélettörténeti Társaság elnöke is (Hands, D. W. 2007).

a közgazdaságtanban elszaporodtak a fizikában „fekete lyukként” értelmezett jelenségek. A szerzők vizsgálata szerint a vezető lapokban közölt cikkek nem kevesebb, mint háromnegyedére *egyetlen hivatkozás sem történt*, sem egyetértő, sem bíráló értelemben. Ez szerintük arra utal, hogy a megjelenés *motívuma* többnyire nem az ismeretközlés vágya, hanem *maga a megjelenés*, amely az egyetemi előmenetel szükséges és elégséges feltétele. E közleményeket a szerzők a közpénzek elpocséklásának és/vagy a társadalmi haszontalanság mutatójának tekintik. Annál is inkább, mert a tudományos felismerés természete szerint vitát ébreszt. Részint a tények mibenléte, részben értelmezésük, részben a korábbiakkal való összegeztethetőségük vagy pusztán a továbbgondolás okán. Az efféle vitákat a formális leírás apró módosításai se nem tűrik, se nem igénylik.⁵

E fordulat hatását mutatja be E. Han Kim és társai (2006) elemzése. Kimutatják, hogy a főáramú nagy lapokban az elmúlt 30 évben legtöbbet idézett cikkeiben egyértelműen visszaszorultak a makroökonómia és a való világ kérdéseit taglalók. Ezzel szemben egyre inkább teret nyernek a *módszertani és mikroökonómiai* ihletésű írások, ahol semmiképp sem a téma (mondjuk a pénzügyi válság) vagy a gyakorlati jelentőség és alkalmazhatóság a közlés szempontja. A makroökonómia fejlődését áttekintő írásában a tankönyvszerzőként és gazdaságpolitikai tanácsadóként egyaránt ismert Gregory Mankiw (i. m. 29) a következőképpen jellemzi a helyzetet: „Az elmélet egyre inkább az elemzési eszközök fejlődése és elméleti elvek kimunkálása felé fordult. Ugyanakkor ezen elvek és eszközök csak igen lassan és töredékesen nyertek gyakorlati alkalmazást.” Ez annál is meglepőbb, hiszen a közgazdaságtan és ezen belül az ökonometria eredendő gyakorlati irányultságát a legutóbbi időkhöz senki se kérdőjelezte meg.⁶

---

⁵ Nem ritka, hogy a téma megválasztása eleve kizárja bármiféle, hagyományos értelemben vett társadalmi relevancia tételezését. A vezető lapok kínálatából lásd például Gertles és tsai 2005, Thompson 2007 vagy Perisco–Todd 2007 és Tao 2008.

⁶ A Nobel-díj átvételekor Ragnar Frisch (1981: 6) kifejtette: „Egészében a jó közgazdaságtan az, hogy feltárjuk: mely tényezők és miképp hatnak a gazdaság összetett rendszerére, és e felismeréseket

De hogyan jutottunk akkor olyan messzire e kezdetektől napjainkig? Ehelyütt a forrásjegyzékben dokumentáltaknak csak tömörített ismertetésére vállalkozhatunk. A ma főáramnak tekintett ortodox közelítés elsőként Angliában vált uralkodóvá, már az 1890 és 1920 közti időszakban. Ez jelentős részben a vezető egyetemeken és folyóiratokban képzett hatalmi pozíciókból következett, amelyet a formalizálás iránt eredendően nemigen vonzódo keynesianizmus térnyerése csak lelassított, de nem tört meg (Deane 1983). Az Egyesült Államokban fokozatosan, a második világháború utántól *a 70-es évek végére*⁷ tört csak át, ezt a többiek, így a kontinentális Európa és Japán egyetemei végső fokon csak a 90-es években követték. Ehhez képest Kelet- és Közép-Európa szellemi küzdőtere ma is nyitottnak tűnik, hiszen minden meghatározó egyetemet a megközelítések sokszínűsége jellemzi. Magyarországon például mind a bevezető szinten használt fordítás (Varian 2003: XXIII), mind pedig a hazai emelt szintű tankönyv (Zalai 2001: 7) azt emeli ki, hogy a formális elemzés használata *eszközjellegű*. Közelebbről az érvelés megfegyvelését és a kifejtés ellentmondás-mentességének a biztosítását szolgálja. Ez ellen nyilván senki se vethet ellen semmit, ám mindez igen messze van attól a módszertani *kezárólagosságtól*, amelyet a vezető lapok és a világszerte legjobbnak tartott egyetemek gyakorlatában megfigyelhetünk.

Jól szemlélteti megállapításunkat a makroökonómiában tankönyvszerzőként és gazdaságpolitikai guruként is elismert Olivier Blanchard (2000), az MIT professzorának a tudományok 20. századi fejlődését összegzően értékelő cikke. A szerző a tőle megszokott módon érdekfeszítő és sok eredeti meglátással gazdagított képet ad a szakmát jellemző fordulatokról és újításokról (sic!), vagyis teljesen elhatárolódik a főáram tankönyvi értelmezését követő statikus szemléletől. Másrészt némiképpen meglepő, de nem szokatlan eljárással már írása elején *axi-*

---

a gyakorlatban a gazdaság irányítását megalapozó döntésekben használjuk fel, hogy azt e sajátos követelmények szerint alakíthassuk.”

⁷ A 40-es évek végéig az amerikai egyetemeken az intézményi közelítés különféle változatai uralkodtak, John Commons, Thorsten Veblen és főképp Wesley Mitchell hatására, míg az 1950 és 1975 közti negyedszázad az eltérő közelítések – nem békés – egymás mellett élésének időszaka volt.

omatikusan kizárja a vizsgált területről a növekedésméletet és a növekedés politikai gazdaságtanát (amelyre egyebek mellett Solow és Hicks is a Nobel-díját kapta). Mi sem kevésbé természetes, hiszen szerzőnk írásainak jó része is éppen e kérdést taglalja (jelentős nemzetközi visszhangot is keltve napjainkig). Ugyanakkor a főáramra jellemző módon ezt a döntését semmivel sem indokolja, sem előzetesen, sem utólagosan, hanem az axióma/témaválasztás szintjén határolja el, holott kézenfekvő, hogy e döntése eredményeit közvetlenül meghatározza.⁸ Blanchard cikkének a végén, a térségünkben végzett másfél évtizedes tanácsadói tevékenységére utalva fölveti, hogy talán az intézményeket, mint az összefüggéseket jelentős átalakulások idején mégis erőteljesen módosító mozzanatok figyelembe kellene venni, ez az észrevétel a *kéjfejtés egészére következők következmények nélkül maradt*. Márpedig a cikk tárgya és üzenete a *teljes* közgazdászszakma fejlődése és a tudományág jövőben kívánatos fejlődési irányainak a fölvázolása volt.

Érdeemes kitérnünk arra a könnyen igazolható jelenségre is, amely a Nobel-díjak számának páratlan földrajzi sűrűsödésében is megjelenik, hogy az elmúlt három évtizedben szinte *kizárólag* az amerikai közgazdaságtanban folyó kutatások bizonyultak főáramúnak és a tudományág egészének fejlődési irányát megszabóan újnak. Ez a korábban nem jellemző fejlemény egyben azzal is járt, hogy az Európában korábban – országonként eltérően – elrendezett viták és kérdések az új világban *újra fölvetődtek és átértelmeződtek*. Ezek közé tartozik például a természet és a társadalom azonos elemzési módszertannal való elemezhetősége, illetve

---

⁸ Ugyanez a helyzet a főntebb hivatkozott tudánymetriai áttekintésekkel is, ahol például a legjobb kiadóknál megjelent lektorált könyvekben megjelent írásokat egyáltalán nem veszik figyelembe. Pedig számos nagyhatású írás vagy ott jelent meg, vagy ezáltal vált tartós hatásúvá, mint az etalonnak számító Friedman (1953) cikkgyűjtemény is. Ezért e forráskör immár közkeletű elhagyása – bár kényelmi szempontból érthető – sok szempontból erőteljesen torzít. Más kimutatásokban a minőségbiztosítás szempontjából egyáltalán nem megnyugtató online és working paper megjelenéseket veszik alapul (és most nem a sokszorosan lektorált NBER- és CEPR- vagy ECB-kiadványokra gondolunk). E választásokból sokszor előre láthatóan (és érdekmotiváltan) adódik az eredmény, még akkor is, ha a *Magyar Tudomány* hasábjain folyt vita tanulságait levonva a többszerzős cikkeket arányosan szétosztják a szerzők közt, és töredékértéken számítják csak be (ez a természettudományokban nem szokásos eljárás).

annak hiánya (Röpke 1943, Hayek 1952/1979). Mivel az Egyesült Államokban az azonos eljárások hívei győztek, ez a világ többi része számára is tartalom- és stílusmeghatározóvá vált. Ez annál is inkább így van, mert – mint a Világbank egy átfogó és igen alapos elemzéséből kitetszik (Bourgignon et al. szerk. 2007), a „periféria” országaiban egyre általánosabbá vált a tananyagok egyszerű lefordítása az alkalmazási feltételek mellőzésével. Tudatos oktatáspolitikai döntéssel történik a jó minőségű doktori szintű képzés és a szakma egészét érintő újítások/viták egészének Amerikába történő kiszervezése is.

A technicizálódás okai és lépései

A technicista ortodoxia áttörése a második világháborús szükségletek megjelenéséhez köthető (a Cowles-bizottság közismert történetével, valamint az állami gazdaságirányítás, számbavétel és kiutalásos rendszer ellenőrzési és tervezési igényeivel). Ez a megfontolás a kétpólusú világrendben csak erősödött, és a leggazdagabb egyetemek kivételével a tisztán elméleti és természettudományi kutatások háttérbe szorulásával társult. A közgazdászok közül az intézményieket beszippantotta a kormányzat, a hadiipar viszont a matematikai képzettségüket igényelte.

A hidegháború múltán is megmaradtak, sőt kiterjedtek a katonai programok, mindenekelőtt az űrkutatás és az atomipar. Nem feledhetjük, hogy az „idők szava” Európában is és világszerte az *államosítás, a központosítás és a tervezés* irányába hatott. Ezek mind nemzetgazdasági, mind vállalati szinten igényelték a formalizált módszereket. A közgazdasági Nobel-díjasok első sorában kitüntetettek közt találjuk Tinbergent, Frischt, Koopmanst, Kantorovicsot és Samuelsont is. Ez a megközelítés jelentős befolyását jelenítette meg, egyebek közt azt is, hogy a keynesi közelítés is (az úgynevezett neoklasszikus szintézisben⁹) egyre inkább nyitottá vált a formalizálásra.

---

⁹ Bővebben lásd Mátyás Antal (1991) székfoglalójában.

Mi sem *kevésbé magától értetődő*, mint a fentebb leírt fordulat tartós hatása az akadémiai közgazdaságtanra. Keynes maga sosem hangsúlyozta a formalizálást, még az Alfred Marshall által alkalmazott módon vagyis „gyorsírásként” sem. Keynes utódja Cambridge-ben Káldor Miklós (1985) volt, aki éppen a neoklasszikusok és a mai főáram elleni kérelhetetlenségéről vált híressé.¹⁰ A korszak meghatározó egyetemein működő iskolateremtő közgazdászok jó része, így a növekedéstudomány és a panelemzés művelői, így Domar, Bergson, Kuznets és Chenery is magától értetődően eszközként használták az ökonometriát és a formalizálást, és föl sem merült bennük, hogy ez lenne az elmélet maga. Ha átlapozzuk a háború utáni évtizedek könyvbírálati és annotációs rovatait (mondjuk a JSTOR segítségével), a legbefolyásosabb lapok, például a *Journal of Economic Literature* és az *Economic Journal* lapjait, a ma ortodoxianak számító irányzat rendre növekvő súlyú, ámde mindig *számszerű és idézetség szerinti kisebbségét* képviselte a teljes kínálatnak.¹¹

Hasonlóképpen egészen a 80-as évek végéig a tankönyvek túlnyomó részében sem érvényesül az az egyoldalúság, amely *a módszertant* – annak a modellezésben kialakult egyik ágát – *azonosítaná magával a közgazdasági elmélettel*.¹² Csak a

---

¹⁰ Káldor közéleti befolyása mellett Keynesnek nemcsak a hivatalát, de a karosszékét is megörökölte.

¹¹ Az sem érdektelen, hogy egész a 80-as évek végéig (sic!) mind a *Journal of Economic Literature*, mind pedig a chicagói zászlóshajó, a *Journal of Political Economy* is rendszeresen ismertetett német, francia, olasz nyelvű műveket és az angolszász világon kívül, de angol nyelven megjelentetett köteteket is. A 90-es évektől a *JPE* nem közöl recenziókat, és az Egyesült Államokon kívüli kibocsátás idézetsége szakadásszerűen zsugorodik. Ez nemcsak a főáramú, hanem az átalakult országokkal foglalkozó, de technicizált lapokra is érvényes, mint amilyen az *Economics of Transition*, a *Journal of Comparative Economics*, a *Journal of Development Economics* vagy az *Economic Systems*. Utóbbiaknál például egyetlen eredeti forrás idézése sem szükséges a térségre vonatkozó írás közléséhez (nem is nagyon fordul elő), míg a módszertani krédónak mindenképpen meg kell felelni, ha a fórumokon kíván valaki megjelenni. Ismételjük meg: nem a főáram saját lapjairól van szó, mint mondjuk a *European Economic Review* vagy az *Economica*, hanem eredeti profiljuk szerint regionális (*area studies*) folyóiratokról.

¹² Érdemes felidézni, hogy Edmund Phelps (1985) a 80-as évek közepén még *politikai gazdaságtanként* publikált egy 620 oldalas alaptankönyvet. Hosszadalmas önletrajzában e kötetet két évtized után is egyik fő művének tekinti (letöltve: 2007. dec. 12.). De a több intézményben ma is használta,

80-as évek közepétől válik a korábban a módszertani sokhangúság hangsúlyos megjelenítőjeként ismert *American Economic Review*, valamint a *Quarterly Journal of Economics* és a *Journal of Political Economy* is a mai értelemben vett ortodoxia fellegvárává. Megismételjük – mert az ifjabb nemzedéket még meglepheti –, hogy a 70-es évek végéig a közgazdaságtanban az angol és az amerikai egyetemek éppúgy *nem számítottak a világáram egyetlen meghatározó mércéjének*, mint ahogy ma sem ez a helyzet mondjuk a női divat, a komolyzene, a képzőművészet vagy a filozófia terén. Jól szemlélteti ezt F. A von Hayek második világháború alatt a brit értelmiségnek írott *Út a szolgásgádba* (1944/1991: 46–48) című írása, ahol az idézett helyen közismertként hivatkozik arra, hogy Nagy-Britannia már az 1870-es évek óta a német eszmék kritikátlan importőre volt, hogy az angolok hajlamosak voltak Németországot az emberi civilizáció csúcspontjának tekinteni (i. m. 77–78). Éppen ebből fakadt, hogy a társadalmi tervezés gondolata nemcsak a baloldal számára vált követendővé (179 s. k. és 13. fejezet). E megállapításokat bő hivatkozásokkal szemlélteti.

Továbbra sincs okunk tehát természetszerűnek tekinteni a közgazdaságtan földindulásszerű átalakulását, amely az elmúlt két évtizedben vált egyértelművé. E fordulat megértéséhez bizonyára figyelembe kell vennünk a megváltozott *társadalmi kontextust*, mindenekelőtt a korábbi időszakot jellemző jelentős gazdasági kilengések csillapodtát, illetve megszűntét. Ehhez járult a jóléti állam különféle fajtáinak kiterjedése, a műszaki forradalmak (előbb a szputnyik, utóbb a számítógép, majd az IT), valamint a tömegnyomor felszámolása a fejlett országok mindegyikében. Marx is, de Keynes is a maga közgazdasági gondolatait *a válság gazdaságtanaként* fogalmazta meg. Márpedig éppen e válságok eltűntek (egyéb feszültségeknek adván át a helyüket). E korszakot a technológiába vetett hit, a műszaki haladás korlátlan feszültségoldó és társadalomjobbító voltával kapcsolatos

---

közel 20 kiadást megélt Samuelson–Nordhaus-tankönyv (2003) sem választja szét a makro- és a mikroökonómiát, továbbá nem terheli agyon az olvasót módszertannal.

naiv várakozások jellemezték, keleten és nyugaton egyaránt (leginkább a modernizációs és revizionista elméletekben).

Ugyanezen időben a gyarmati uralom alól felszabadult, a „nemkapitalista fejlődés útját” kereső országok is jelentős erőfeszítéseket tettek a tervezés meghonosítására (diktatúrával vagy anélkül). E törekvés – a fejlődés régi paradigmájának keretében (Waelbroek 1998) – jelentős igényt támasztott a módszertanilag képzett és előrejelzéseket, valamint nemzetgazdasági számításokat és modellezést végezni képes szakértők iránt. Érdekes módon a szocializmus összefüggésében főleg *elvont elméleti viták* zajlottak erről a kérdésről, előbb a 30-as években O. Lange és A. Lerner, majd a 60-as években Novozsilov, Nyemcsinov, a novoszibirszki intézet és a moszkvai CEMI keretében.¹³ Ugyanakkor a tudományos alapozásra és a matematikai alátámasztásra vonatkozó érvelés a „létező szocializmusban” rendre ideologikus hivatkozás maradt, mert az anyagmérlegek rendszerét és az egyes fejlesztési döntések közvetlen, pártvezetés általi eldöntését sosem engedték ki a kezükből, semmiféle elvont eljárás vagy módszer javára.¹⁴

Nem meglepő tehát, hogy a formalizmus áttörése a kor több vezető elméjének nemtetszését is kiváltotta. A korábban említett régi keynesiánusok, a 80-as évek közepéig még befolyásos marxisták, a fejlődésgazdaságtan régi paradigmájának a hívei, az egyensúlytalansági iskola, az Egyesült Államokon kívül továbbra is mindenütt túlsúlyos intézményi közelítések művelői és az afféle fölöttébb befolyásos „kihágók”, mint Albert Hirschman vagy J. K. Galbraith is szembeszálltak a feltartóztathatatlannal. A bíráló szó szerint minden oldalról záporozott.

Például a munkáspárti kormányok tanácsadójaként és vezető oxfordi értelmiségiként egyaránt ismert Balogh Tamás (1982) a monetarizmust és az egyensúlyi

---

¹³ E viták dokumentumait lásd Nove–Nutí szerk. 1972, értékelését Hayek (1940/1995), az utolsó évtizedek fejleményeit is tárgyaló, talán túlságosan is megértő áttekintését pedig (Ellman 1989).

¹⁴ Hogy ez miért nem egyszerű rövidlátás / politikai hiba, hanem rendszerjellemző volt, utólag alaposan igazolja (Kornai 1993, 22. fejezet).

elméletet egyaránt megsemmisítő bírálat alá vette könyvében. Megítélése szerint a főáram elméletileg irreleváns, a gazdaságpolitikába ültetve meg egyenesen káros. De hasonló bírálatok érkeztek a hagyományos jobboldalról is, mindenekelőtt az osztrák iskola képviselőitől. Ludwig von Mises (1978) kötetében ismeretelméleti alapon kétségbe vonta, hogy bármely formális megközelítéssel értelmes előrejelzéseket lehetne készíteni, amennyiben azt az eredendően bizonytalan és változó valószínűségű emberi cselekvések sorozatára alkalmazzák. Friedrich August von Hayek (1974/1995) a Nobel-díj átvételekor tartott előadását szentelte annak megvilágítására, mi a különbség a valódi felismerések és a formális közelítésből adódó tudományosság *látzata* között. Azt is időtállóan igazolta, hogy miként alapozta meg a walrasi projekt – szélsőségekig víve – azokat a gazdaságpolitikai tévedéseket, amelyek azután a 70-es évtized világméretű stagfációjához vezettek, szinte minden fejlett piacgazdaságban. Ezeket az óvó hangokat azonban nem vették komolyan. Hasonlóképpen Kornai János (1971) mélyen szántó meglátásait a (társadalmi) relevancia és a (kifejtésbeli) elegancia közti már ekkor jelentőssé és általánossá vált *átváltásokról* a szakma fagyos értetlenséggel fogadta.

Ez az az időszak volt, amikor mind a nemzetközi vállalatok térnyerése, mind az állam vezérelte gazdasági modellek népszerűsége a *tervezési eszközökre* épült. Világszerte elterjedt az a „végzetes önhittség”, amely a jövőt az emberi akarat, előrelátás és elképzelések szerint alakíthatónak vélte, a természetet és a társadalmat egyaránt *leigázhatónak*, magát a személyiséget pedig gyurmaszerűen *formálhatónak*. Az 1973-as és az 1979-es olajárrobbanás, majd az 1982-es pénzügyi válság, majd a szovjet birodalom legtöbbünk számára váratlan és békés szétmállása 1989/91 során, továbbá az 1997–99-es pénzügyi fertőzés és az új gazdaság lufijának kipukkadása, de akár a szereplőket és az elemzőket is meglepő 2008 eleji amerikai visszaesés is a predikció korlátait és a szerényebb, többfajta olvasatot lehetővé tevő értelmezéseket igényelte volna – a tudományos lapokban rendíthetetlenül vált módszertani ortodoxiával szemben.

Hogyan értelmezhető akkor mégis az, hogy miközben „odakünn” éppen a mennyiségi előrejelzések és a bizonyosnak tűnő megállapítások feltételessége derült ki, „idebenn” a minderről hallani sem akaró ortodoxia diadalmenete folytatódott, sőt a vezető lapokban és az egyetemeken egyeduralkodóvá vált? E tekintetben bizonyára fontos magyarázó tényező a főárammal és az egymással is szemben álló intézményi közelítések *gyenge intézményesülése*. Ez élesen szemben áll a mester-tanítvány vonal állandósulásában, az adott módszer meggyökereztetésében és egyedül tudományoskénti elfogadtatásában – főleg az Egyesült Államokban – páratlanul sikeres formalizált közelítésekével. Miközben a formalizált megközelítéseket ellenfeleik gyakorta a tervezés „természetes szövetségeként” láttatták, a valóságban az általános egyensúlyi elmélet intézményileg semleges.¹⁵ Ekkor pedig nem kellett nagy elvi fordulatot venni ahhoz, hogy a 80-as és a 90-es években bármelyik versenymegoldás piacokonform/neoliberális vonását „felismerjék”. Igaz, ekkorra már az újkeynesiánusok is a maguk céljaira alkalmazhatták és alkalmazták is az eddigre kialakult jelentékeny módszertani fegyvertárat.

Érdemes talán megemlítenünk, hogy az ideológiai értelemben elkötelezett, valódi *piacpárti nagygúyk*, így maga Friedman, Buchanan vagy Hayek *sosem* tulajdonítottak nagy jelentőséget gondolataik *formális* igazolásának. Ezzel szemben a tudományosság külsőségeire oly sokat adó, nagyhatású szerzők közt egyaránt találunk meggyőződéses piacpártiakat, mint Robert Lucas vagy Vernon Smith, és a piaccal szemben fenntartásaikat hangoztatókat, mint Joseph Stiglitz. Más szóval a formalizálás iránti vonzalom és az ideológiai alapállás rendre *két „malom” maradt*, és a formalizmus ezért a társadalmi környezet megváltozását követően is önjáróan meghatározó maradhatott (Zalai 1999: 605–608).¹⁶

---

¹⁵ Ez közelebbről azt jelenti, hogy az adott eredmény központosított és decentralizált úton egyaránt elérhető lehet, bár az út mibenlététől a modellezés többnyire eleve eltekint.

¹⁶ E kérdést a tudományszak egészének értékelésébe helyezve idézett önéletrésében Edmund Phelps joggal mutat rá arra, hogy a 80-as évek közepe óta a valódi vízválasztó nem is az új klasszikusok és a neokyesianusok közt húzódott, hiszen mindkét irányzat adottnak vette a formalizálás elsőségét. *A valódi választóvonal szerinte inkább az osztályok iskolá és az előzők között húzódik*, hiszen az előbbi irányzat

Összességében tehát helytállónak látszik Colander és szerzőtársai (2004: 5–10) azon meglátása, hogy az ortodoxia térnyerését végső fokon a fentebb vázolt intézményülési képességével kell magyaráznunk. Ez nem pusztán a mester-tanítvány vonalat jelenti, hanem azt a – tömegegyetemeken pótolhatatlan – előnyt is, hogy *egyértelmű szervezési elveket és ellenőrzési/szűmonkérési technikákat* hozott létre. A neoklasszikus ortodoxia a nagy létszámú felső évfolyamos és doktorandusz hallgató vizsgáztathatóságának, valamint a létszám szerint finanszírozott karok tömegigényének / szervezési és standardizálási szükségleteinek kiválóan megfelel. Ettől való eltérésekre a legjobb egyetemeken, az eredetiséget is pártoló – némiképpen tehát hagyományörző – sajátos színű doktori programok keretében kerül sor.

Ezzel szemben a főáramot bíráló, a módszertani kizárólagosságot elmaszaltató nézetek az amerikai óriás egyetemek intézményeinek határmezsgyéjére szorultak. Felvetéseiket – például az osztrák iskoláét – több szempontból is vizsgálta, például azzal, hogy ezek társadalmi értelemben elitista felfogást képviselnek, megközelítésük túl filozofikus, módszertanilag puha (ezzel eleve a szakmán kívülre helyezi magát), és még ha mindez nem is állna fenn, *követelményei nem alkalmazhatók az átlagos egyetem / átlagos doktori program viszonyaira*. E fölvetés szerint – amelyet az élet persze nem igazol – a tudományos piacon az átlagos, standard képesítésű munkatársak esélyei a jobbak. Ezt akár úgy is értelmezhetjük, hogy a felsőoktatásban, beleértve a doktori képzést is, a *skálabezáró elve* lenne a meghatározó, nem a minőség, a választék és sok más tartalmi szemponté.

Az egyetemi döntéshozók helyzetét nyilván nem könnyítette meg az sem, hogy a heterodox közelítések igen jók a kritikában, de annál gyengébbek az életképes alternatívák fölmutatásában (Cairncross 1982: 967). Rövidre fogva: a főárammal szembenállók *közötti szakadék mélyebb*, mint mondjuk az új intézményiek (Shleifer, Acemoglu, Rodrik) és a főáramúak között. A módszertani ortodoxia

---

eleve kétkedik a nemzetgazdaság egészének a gépek alapján való leírhatóságában és a számszerűleg értelmezhető pontos előrejelezhetőségben. Olivier Blanchard (i. m.) ugyanerre a következtetésre jut.

elvetése aligha egyesítheti a marxistákat az osztrák iskolával. Sőt a módszertan elvetése időnként az igénytelenség, a fegyelmezetlenség jele, nem az eredetiségé. Másfelől a mindenkori főáram sokszínű, és az elhatárolódás sokszor szubjektív, szóhasználati, vérmérsékleti, esetleg pusztán kommunikációs technika vagy épp annak hiánya (Dequech 2007/2008).

Az összképet azonban árnyalniuk kell. A tudomány haladtát a mért teljesítmények csak töredékesen jellemzik. Hasonlóképpen a kortársak – akár idézetekben is megjelenő – elismerése még nem vezet az örökkévalóságba. A közgazdaságtan számos meghatározó és Nobel-díjjal is elismert személyisége nem a főáram útját járta. Hogy csak az utóbbiak közül említsünk meg néhányat: S. Kuznets, R. Fogel, F. Hayek, J. Buchanan, D. North, H. Simon, D. Kahneman, Th. Schulz, G. Myrdal, A. Sen és maga M. Friedman is.¹⁷ Hasonlóképpen, ha eltekin-tünk az idézett elemzések egyoldalúságától, vagyis nem pusztán a főáramú lapok ön- és keresztivatkozásait, hanem a könyveket és a *széles értelemben* vett idézettséget vizsgáljuk, akkor nem kétséges, hogy az „elhajlók” még mindig *többségben vannak az iskolateremtők között*. Példálózva és semmiképpen sem a teljesség igényével ezek közé számíthatjuk Kornai Jánost, T. N. Srinivasant, Albert Hirschmant, Lord Peter Bauert, Paul Colliert, Walter Euckent, Káldor Miklóst, Viktor Vanberget, Ludwig von Misest, Leon Yeagert, Jagdish Bhagwatit, Anne Kruegert, Michael Todorót, Israel Kirzneret, hogy csak néhány könnyen igazolhatóan iskolateremtő személyiséget említsünk.

Mi magyarázhatja akkor a Lord Peter Bauer (2000) írásaiban található a *valóság semmibeveteleként* ostorozott jelenséget, főképpen azt, hogy ha ennek pusztító következményei a fejlődő országokban hamar kézzelfoghatóvá váltak? Ezek egyike bizonyára a *dívat*, amelynek hatása a tudományokban sem közömbös. Hiszen ki vitatná, hogy az autógyártástól a komolyzenéig az élet minden területén ez fontos

---

¹⁷ A kitüntetettokről színvonalas összegzést ad Bekker Zsuzsa (szerk. 2005) kötet.

tényező.¹⁸ Másodikként a korábban már tárgyalt mozzanat, a természettudományok, mindenekelőtt a 20. század közepének zászlóshajója, a *fizika utánzására* való nem titkolt törekvés említhető.¹⁹ Harmadszor kézenfekvő egy-egy korszak *meghatározó személyiségeinek* kisugárzása. Samuelson, Lucas vagy Solow szerepe szellemi és hatalmi/tudományszervezési téren egyaránt kézenfekvő.²⁰

Negyedikként nem fölösleges felidéznünk, hogy a *tömegegyetem* az Egyesült Államokban már a 40-es években jellemzővé vált, míg Európában csak az 1968-as diáklázadásokat követően terjedt el. A felsőoktatási beiskolázási arány elérte a 40–45 százalékot a 17–30 évesek közt. E tömegek kezelésének és irányításának pedig kézenfekvő eszköze az *egységesíthető* belépési és számonkérési követelmények kialakítása, főleg a népesebb évfolyamokon/szakokon, de a doktori képzésben is.²¹ Gyakorlati szempontból a mennyiségi módszerek és az „objektív” számonkérés akkor is kényelmes és szervezetenként célravezető, ha az intézményt elhagyó diák képességfejlődésére és munkára foghatóságára nézve ez az eljárás nem különösebben eredményes (Szentés 2007). Ötödikként Blanchard (2000: 2.4. pont) nyomán a közmegegyezés – vagy ahogy fentebb hívtuk, a *cébes önkiválasztás* – szerepét említhetjük, még ha ez némiképp tautologikus is. Végül hatodikként nem feledkezhetünk meg a *területi szempontokról* sem. Emiatt ugyanis az Egyesült Államok közgazdászai mindig kevésbé tevékeny részesei voltak a politikaformálásnak, mint mondjuk angol, német vagy francia kollégáik. Mind az ország mérete, mind a kormányzat alkotmányosan korlátozott szerepe e mozzanatot magától értetődővé teszi.

---

¹⁸ Két évtizede Blinder (1987) a módszertani váltást a Monet-ról Picassóra való átálláshoz hasonlította. Hasonlóképpen érvel a természettudományok esetében Kuhn (1962/1984: 208–211) is.

¹⁹ Könnyen lehet, hogy a 20. század utolsó két évtizedében a lélektan és a biológia általános előretörése alapozta meg a főáram később tárgyalandó változásait is.

²⁰ Nem volt ez másképpen Gustav von Schmoller idején, amikor 1882 és 1917 közt Berlinben, és így Németországban csak a történelmi iskola képviselői juthattak katedrához. Így a mai főáram korabeli képviselői Németországban és nyomában Közép-Európában éppen úgy partvonalra szorultak, mint a történelmi és intézményi közelítések a korabeli Nagy-Britanniában.

²¹ Colander és Landreth (2004: 8) külön is hangsúlyozzák ezt a mozzanatot, az oktatás-gazdaságtan ismert tételeivel összhangban.

A technicista ortodoxiát ért kihívásokról

Láttuk, a tudományszakot jelentős részben a *konkrét társadalmi igények* alakították, amelyhez az *önfejlődés* szempontjai társultak. Az így létrejött és a való világ fordulataira csak késve és részlegesen reflektáló elméletet azonban az elmúlt évtizedekben többféle kihívás is érte. Ezek egy része a *tudomány szentélyéből* érkezett. A természettudományokban, mindenekelőtt a fizikában lezajlott paradigmaváltás alapjaiban érinti a közgazdaságtanban adottnak vett elemzési eszköztárt. Ez mind a *módszertanra*, mind az *ismeretelméleti alapokra* értendő, amennyiben a newtoni fizika alapjai kérdőjeleződtek meg. Anélkül, hogy idegen vizekre eveznénk, hivatkozhatunk a fizikai elmélet és történet tekintélyes művelőire (Nagy Károly 2007). Eszerint a mai fizika két oszlopa a kvantummechanika és a relativitáselmélet. E két területen történt áttörések a következő fordulatokkal jártak: a) Azok a determinisztikus leírások, amelyeknek valóban az előrejelző képesség volt a fő erejük, átadták a helyüket a valószínűségi és a sztochasztikus közelítéseknek. b) A mérés módszere közvetlenül befolyásolja annak eredményeit, még hozzá valamennyi változóban.²² c) Ebből fakadóan minden teljességre törekvő „nagy elmélet” rekonstruálására irányuló kísérlet immanens okokból kudarcot vallott a második világháború vége óta eltelt hat évtizedben.

A fentiek fényében megkérdőjeleződik az általános egyensúlyelmélet szokássá vált *bolisztikus értelmezése* is. A newtoni fizikából közvetlenül származtatott általános egyensúlyelmélet bizonyára évenyes marad, mint az eredetije, adott feltételek közt és a gondolatok első rendszerezőjeképpen. Ezt azonban a főáramú tanszékeken igen puha értelmezésként visszautasítanák, azzal a – sosem bizonyított – állítással, hogy a tudományos megértésre csak az egyensúlyi elemzés lenne

---

²² E mozzanat meghatározó jelentőségét joggal emelte ki a közgazdasági elemzés összefüggésében nemrégiben Török Ádám (2007: 1523–1524), megjegyezve, hogy az elemzési eredmény jórészt az általunk választott statisztikai módszerből adódik, utóbbi viszont éppen a tesztelni kívánt elmélet folyománya, vagyis az empirikusnak tűnő igazolás gyakorta körkörös érvelést jelent.

képes. Az e vélekedést megfogalmazó Olivier Blanchard (2000: 596) szavaival: „a makroökonómia mára az általános egyensúlyelmélet szilárd talaján áll”, és ezért a jövőben „remélhető, hogy e makromodell – néhány tökéletlenséget beépítő – integrált változata alakul ki”. Ez bizony nem reflektál a társtudományok eredményeire.

Tegyük hozzá, hogy korántsem csak a főáramú közgazdászok modelljének tekintett fizikában mentek végbe korszakos fordulatok az elmúlt évtizedekben. Ha ez így van – és a lélektan meg a biológia összefüggésében még tárgyaljuk –, akkor az bizonyára *nem hagyhatja* a közgazdasági módszertant sem *érintetlenül*.

De miért is lennének elégedetlenek a mennyiségi közelítéssel és eredményeivel? Elsősorban azért, mert az élet különféle területeire történő alkalmazása nem igazolta a vele kapcsolatban – nem utolsósorban a bonyolult módszertana ébersztette – várakozásokat. A közgazdasági elemzések jelentős része nemcsak a nagyközönség, hanem a döntéshozók, sőt a szűkebb szakma számára sem igazán hozzáférhető. Ez jelenik meg a főntebb idézett alacsony impaktban és kis példányszámban, amely a legelitebb lapokat jellemzi. A szakma hagyományos fegyvertársa, az üzleti elit is egyre kevésbé érdeklődik az *átlagos* elméleti tanszékek kibocsátása és főképpen az ott végzettek *alkalmazása* iránt.

E fordulat magyarázatát adja önkritikus elemzésében Robert Engle (2007), aki egyébként éppen a pénzügyi kockázatkezelésben elért eredményeiért kapta a Nobel-díjat. Megítélése szerint három sajátosság okozza a gyakorlati alkalmazás erős visszásságait:

- a) A matematikai modellekben azonos adatbázisra és elemzési feltételezésekre építenek, ez pedig eleve *provoklikus* hatású, holott a piac az eltérő megítélések/információk egymást kiegyensúlyozó hatására épül.

- b) A modellek értelemszerűen múltbéli adatsorokra épülnek, míg a soknak is nevezett fordulatok, töréspontok és válságjelenségek egyaránt akkor jelentkeznek, amikor a modellekben nem szereplő *alapvetően új tényezők* hatása válik meghatározóvá a megszokottal szemben. Mi több, ez gyakorta nem kézenfekvő és nem is előrelátható módon és csatornákon keresztül érvényesül.
- c) A való világban jelentkező helyzetek többnyire túl összetettek ahhoz képest, amit a modell kezelni képes. A rövid és a hosszú távú tényezők olyan egyedi összjátéka alakul ki, amelyben még a lehetséges forgatókönyvek elemzése sem helyettesítheti az átláthatóság hiányát (utóbbítól ugyancsak el szokás vonatkoztatni).

Mindezek hatására Robert Engle, miközben továbbra is kitart a modellezés hasznosságá mellett, óvja a döntéshozókat attól is, hogy egyoldalúan csak ezekre az eszközökre támaszkodjanak. Ahelyett hogy vakon hinnének a számított eredményekben, helyesebb *a nem számszerűsíthető tényezők* szerepét nyíltan elismerni, amelyek közé ő az intuíciót és az ítélőképességet mindenképp belevenné.²³

Ezt az érvet viszi tovább Lord John Eatwell (2007), a két évtizede megjelent New Palgrave közgazdasági enciklopédia egyik szerkesztője. Ő az Engle által kárhözottatott csordaszellemet olyanként írja le, amely végeredményben *kioltja a*

---

²³ Hasonló eredményre jut az angol Királyi Közgazdasági Társaság elnöke (Deane 1983: 11–12): „Ha a közgazdaságtan tudomány, akkor az olyasféle, ahol az előrejelző képesség és az ellenőrizhetőség kézenfekvő okokból korlátozott, főként azért, mert a magyarázandó tényezők folytonos változásban vannak, és ezeket jórészt a tudományágunk *vizsgálati körén kívül eső tényezők* okozzák. Ez esetben pedig a magyarázat és az előrejelzés akkor lehet csak sikeres, ha a közgazdász hajlandó régi elemzési eszközeit, elméleteit és módszereit rendre megújítani, átalakítani vagy akár le is cserélni, mi több késznek kell lennie a tudományszak határainak kitágítására is.” Az orosz közgazdász, Ananyin (2007: 22–23) egyenesen amellet érvel, hogy a közgazdaságtan a benne levő értéktételezés és helyzetmegítélés elkerülhetetlensége okán inkább a művészetek, mint a tudományok körébe sorolandó (ez egyébként megfelel az amerikai besorolásnak, ahol az *arts* és nem a *science* névvel illetik, például a második fokozatú oklevélben).

piaci rendszer lényegét, hiszen az egységesített gondolkodásmód és az egyirányúsított várakozás nem enged teret az informáltság eltérő szintjéből, az eltérő szellemi beállítódásból és értékrendből és a mindezekért eltérő várakozásokból kisarjazó ellentétes helyzetmegítéléseknek. Mindezek mellett mind a pénzügyi irodalom, mind pedig a szabályozó egyoldalúan csak a pénzügy mikroalapozására és összefüggéseire összpontosít, és eközben *rendre elbanyagolja a makrót*. Pont az ment feledésbe, hogy válságérzékenysége és a fertőzésre való hajlama okán a pénzügyi piac a gazdaság egyik olyan területe, ahol elemi tankönyvi szinten is *szükség van a szabályozásra*, a terület szembeötlő externáliái miatt. Vagyis a mikro döntések összége *nem ad ki makroszinten elfogadható eredményt*. A rendszer egészének stabilitásához fűződő érdek ugyanis nem azonos az egyes szereplők stabilitásával.²⁴

Ez bizonyára érinti a Bázeli–II egyezményt, amelyben az egyes bankok kockázat-önértékelése válik meghatározóvá, míg az átláthatóság erősítése is kockázati tényezővé válik (amikor éppen rosszra fordulnak a dolgok). Szélesebb rendszerelméleti értelemben éppen a felsorolt tapasztalat fényében is kérdésessé válik, hogy a divátáramlaton kívül mi is indokolja, hogy *minden elméletben a mikroalapot tartanak perdöntőnek* (amely teljesen más, mint az axiomatikus és a koherens kifejtés igénye). A makroökonómiát, mint önálló területet, némelyek – Lucas nyomán – túl hamar nyilvánították halottnak.

Eközben a döntéshozók egyre kevésbé érzik pótolhatatlannak, hogy döntéseikben egy egyre inkább önmagába zárkózó közösség, az elméleti közgazdászok eredményeivel alapozzák meg. Éppen elvontsága miatt a döntéshozók gyakorta a társtudományok, így a politológia és a közigazgatástan művelőihez fordulnak kérdéseikkel, és hasonlóképpen igen eltérő végzettségűeket alkalmaznak a közgazdasági állásokban. Hasonlóan az üzleti iskolák jelentős része – Chicagótól és a

---

²⁴ Eatwell írása két évvel a 2008 februárjában államosított Northern Rock bukása előtt készült. Ez a bank – szabályok híján – jó 80 százalékban rövid távú pénzsekkel fedeztethette jelzáloghiteleit, és amikor a likviditás kiszáradt, a háború óta nem látott fejreállás következett be.

Harvardtól eltérően – élesen elkülöníti a maga gyakorlatias képzési programját az „elméletieskedéstől”, holott a két terület kapcsolata kézenfekvő.

Az említett folyamatok éppen az általunk vázolt időszakban, a technicista ortodoxia áttörésével egyidejűleg bontakoztak ki. Az IMF sok éven át volt második embere (Krueger 1999: 154–155) két évtizede folyt kutatásokra hivatkozik e jelenség feltérképezésekor. Értelmezésében épp a való világ ügyei és az elméleti közgazdasági tanszékek önértékelése közt létrejött *kapcsolathányért* – amely a végzetek alkalmazhatóságát közvetlen is érinti – két mozzanat a felelős. Egyfelől a tanszékek főtebb említett *önértelmezése*, amelyben a valóságtól való távolság önértékké magasztosul. Másfelől a doktori programok mesterséges *egységesítése* is ez irányba hat. A „termékek differenciálódása”, vagyis a kínálatnak az egyre szerteágzóbbá váló felhasználói kereslethez illesztése szerinte egyre inkább a hagyományos közgazdasági tanszékek keretein kívül történik meg. Ez főleg akkor eredményes, ha ott megjelennek a nem főáramú közelítések is, például a közösségi választás. Ez annál is meglepőbb, hiszen a termékdifferenciálás és a sokhangúság igénye a közgazdasági és az üzleti tudományok legősbibb felismerései közé sorolható. Nem is meglepő, hiszen Hayek (1989/1992) elemzésében éppen a kísérlet és a tévedés módszere az, ami a piacot minden más koordinációs mechanizmusnál hatékonyabbá és egyben alkalmazkodókészebbé is teszi. Vagyis a piacnak mindenféle tervezett és konstruált rendszerrel szembeni eredendő előnyét éppen az adja, hogy a „katallaxia” alapvonását – az egyensúlyelméletben tételezettől eltérően – a valóságban sosem lehet központi döntéssel és optimalási eljárásokkal helyettesíteni.

A természettudományok fejlődésével a technicista ortodoxia számos *axiómája tarthatatlanná vált*. Csak a közgazdaságtan vezető elméi által már az elméletbe integráltakra szorítkozva megemlíthetjük: az empirikus felmérések például megkérdőjelezték a *szimmetria-axióma érvényességét a gyakorlatban*.²⁵ Ez igaz a nyereség és

---

²⁵ Nagy Károly idézett előadása szerint ugyanez a felismerés tette lehetővé Heisenberg számára a relativitáselmélet operacionalizálását.

a veszteség érzékelésére, de az átlagos gazdasági szereplő *legtöbb eredménymutatójára* is, amelyben az objektív elemek, mint a kalóriabevitel, egyre inkább háttérbe szorulnak a szubjektív elégedettség, illetve boldogság szempontjával szemben (Kahneman–Kruger 2006). Más felmérések pedig az eredetileg Herbert Simon (1957/1982) nevéhez köthető *korlátozott racionalitás* jelenlétét az emberi tevékenység lényegében teljes körére igazolták, és messze nem csupán az érzelmi életre (Selten 1998).

De további axiómák is kérdésessé váltak a kísérleti vizsgálatok fényében. Azokon a területeken, ahol elvontan a leginkább igazolhatónak vélnénk a *maximáló magatartásmódot*, amelyet a reprezentatív egyedre fel szoktunk tenni, éppen nem igazolható, sőt az ellenkezőjét tapasztalták – kiemelten a cégek és a versenysport területén (Roemer 2006). Mindez teljes összhangban van más tudományozások, jelesül a lélektan újabb felismeréseivel (Mérő 2001), és ez a *racionalitási feltételezés érvényességi körét* a korábbiaknál sokkal szűkebbre szabja. Márpedig az említettek a technicista ortodoxiában használt eljárások *megkérdőjelezhetetlen* előföltéveit jelentik.

A kémiai tudományokból származik és az élő természettudományok széles körében ismert az – újabban a pénzpiacok működésének értelmezésére igen jól használható – *pillangóeffektus*. Az Ilja Prigogine belga vegyész, mások szerint Konrad Lorenz, az 1973. évi orvosi Nobel-díjas etológus nevéhez kötődő felismerés, amely szerint a komplex rendszerekre – mint amilyen az idegrendszer és a pénzügyi közvetítés – nagy valószínűséggel érvényesül az, hogy a rendszer egyik pontjában végbement csekély változás a rendszer *egészen más* – nem érintkező – *pontján* kiváltott *aránytalanul nagy* módosulást vált ki. E felvetések gyakorlati jelentőségét különösen a hagyományos – a gazdasági „fundamentumokra” épülő – válságmagyarázatok kudarcát követően mutatták be az elemzések. Ha pedig így van, a newtoni fizika elemzési eszközrendszeréhez való görcsös ragaszkodás maga is további tévedések forrásává válhat.

E töredékesen felvillantott fordulatoknak messzemenő ismeretelméleti és módszertani következményei vannak. Egyfelől megfogalmazódik az a kérdés, hogy a makrogazdasághoz és különösen a globális gazdasághoz mérhető komplex rendszerek egyáltalán mennyire modellezhetők matematikailag a descartes-i és newtoni egyszerűsítő föltevések mentén?²⁶ Másodsor: milyen messzire lehet/ szabad/indokolt az olyan axiomatikus felvetésekkel élni, amelyeket a társtudományok eredményei nemcsak hogy nem igazolnak, *hanem egyenesen cáfolnak*? E kérdés egyáltalán nem forradalmi, hiszen a közgazdaságtanban is több közelítésmód alakult ki, amelyek a technicista ortodoxiával szemben a *bizonytalanság beépítésével* kísérleteznek. Hangsúlyozzuk: ehelyütt nem az önmagukban gyakorta érdekes részeredményeket elérő heterodox közelítésekre célzunk, legyen szó a neomarxizmus, a régi intézményi gazdaságtan vagy a posztstukturalizmus művelőiről. Meglátásunk tárgya az, hogy éppen a módszertani irányultsága miatt a főáram képes (lehet) a technicista ortodoxia meghaladására és a korábban *vele szemben álló(nak vélt) fölvetések beépítésére*, ahogy azt egyebek mellett O. Blanchard többször idézett munkája is sugallja. Állításunk szerint igazolható, hogy a természettudományok és a matematika új felismerései fokozatosan és részlegesen már utat is találtak a főáramú elemzések újításra fogékony ágában (legkevésbé persze a tankönyvekben).

Beszivárognak-e a periféria meglátásai a főáramba?

Erre – a legizgalmasabb – kérdésre előre nem tudhatjuk a választ, pedig az előtünk álló évtizedekben éppen ettől függ majd az, hogy a világ közgazdaságtana új utakon indul-e el, és törekszik-e egyáltalán a mostanra kialakult társadalmi szerepének és megítélésének meghaladására, vagy sem. A visszapillantás szerint erre a lehetőség megvan, a hajlandóság mintha kevésbé lenne, bár ez még átalakulhat.

---

²⁶ E kérdéseket vizsgálja jórészt még publikálásra váró kutatásaiban Kondor Imre professzor, a Collegium Budapest igazgatója. De magában a közgazdaságtanban sem teljesen új a fölvetés, amint az osztrák iskolát bemutató legutóbbi monográfiából (Czeglédi 2007) is kitetszik.

Rövidre fogva: minél elterjedtebb az a felismerés, hogy nem pusztán a terrorizmus révén jelent meg *az irracionális viselkedés mint tömegjelenség* a világunkban, annál indokoltabb és sürgetőbbé válhat a technicista ortodoxia meghaladása. Nem mintha lehetetlen lenne a terrorizmust a mai közgazdaságtan keretében elemezni (Bird–Blomberg–Hess 2008), az azonban szembeötlő, hogy amint a racionalitási feltételezés általános érvénye semmiképp sem tartható, akkor *az erre épülő eszköztár sem lehet megfelelő* a vizsgálati tárgy elemzésére. Hasonló hatással jár a szimmetriafeltevés és a kiszámítható/előrejelezhető reakciók és eredmények bizonyított hiánya, amelyet csak szélesebb közelítések tudnak kezelni. Nem érdemtelen az *értékrendi kérdések/előfeltevések* szerepe sem, hiszen ezeket a hagyományos elemzés részint előfelteszi (anélkül, hogy kialakulásukra és fenntartásukra figyelmet fordítana, miközben hiányuk nyilván láássa már *az elemi következtetések* érvényét is).²⁷

Végül, ha érvényesek a redukcionizmus elvi és módszertani korlátaival kapcsolatban főntebb idézett kételyek, akkor bizonyára nem lehet a közgazdaságtan módszertani irányultságát (és a főnnálló eszköztár érvényét) sem *axiomatikusan* adotttnak venni. Ugyanakkor minél fontosabbnak tartjuk a hagyományok és a szakmai önbecsülés okán a módszertani alaposágot, annál fontosabbnak kell vélnünk a *természettudományokban elért új eredmények átvezetését* is. Ez a közgazdaságtan technicista ortodoxiája számára legalább *három síkon jelent kihívást*.

- a) Föl kell adni a tudományágunkat Jevons óta kísértő, autisztikus, döntéseit önkényesen és ellenőrizhetetlen módon hozó, *elszigetelt egyed*, a tan-könyvi Robinson Crusoe *feltevését* (Thaler 2000), különösen azt, hogy föltétlenül anyagi érdeket követő és maximáló döntéseket hozna. Ráadásul a preferencia-sorrend felállítását sem tekinthetjük mindentől független, tisztán szubjektív, semmi és senki által sem befolyásolt döntésnek.

---

²⁷ Szó sincs arról, hogy a nemkooperatív játék elméleti kerete megoldást jelentene mondjuk egy notórius hazudozó vagy egy lelkibeteg munkatárs bosszúállásból elkövetett cselekedeteinek a modellezésére, akár egyetlen cég vagy ország, azaz nem ismétlődő játék működésére nézve is.

- b) A modellezésben bizonyára folytatódnia kell a determinisztikus módszerek legalább másfél évtizede megindult visszaszorulásának, és így a számszerűsíthető, „biztos” és „pontos” eredmények kultusza is vélhetőleg *leáldozóban van*. A tudományosságnak így a közgazdaságtanban is más mércéje lesz, mint ami a Chicagói Egyetem falán olvasható hitvallásából – a „Hallgass mindarról, amit nem tudsz mérni” elvből – fakadna.²⁸
- c) Mindebből fakadóan a kutatás harmadik szintjén, az *értelmezések/alkalmazások terén* is vélhetőleg nagyobb szerénységre lesz szükségünk, miközben a friedmani alapelv, a prediktív erő, mint a tudományosság legfőbb mércéje nyilván erőteljesen háttérbe szorul majd.

A világ közgazdaságtanának megváltozott mércéiről sokat elárul az, hogy az angol Királyi Közgazdasági Társaság legnagyobb tekintélyű megnyilvánulása, a Hahn Lecture tárgya 2006-ban az *idegrendszeri közgazdaságtan/ neuro-economics* bemutatása volt (Camerer 2007), holott ez a kutatási irány a legtöbb vezető tanszéken legfőljebb elnéző mosolyt váltana ki.²⁹ E megközelítés a mikroökonómia hagyományos érdeklődési körét tágítja ki, amennyiben megfigyelhető elemi tényekre és az egyedi döntések *ellenőrizhető mozgatórugóira* kérdez rá. Ezzel nyilván túllép a Jevons és Pareto nevére visszanyúló szokáson, amelyben mind az agyat, mind a gazdálkodó döntését fekete dobozként kezelik. A kutatás célja, hogy az agykutatás eredményei alapján modellezze és mikroökonómiaiilag értelmezze a gazdasági döntések megszületésének a folyamatát. Ami e fölvetést igazán megfontolandóvá teszi, az éppen az a törekvése, hogy fölvetései ne maradjanak pusztá spekulációk, hanem *kísérleti úton ellenőrizhető*, vagyis valóban természettudományos értelemben is kemény tényeknek minősülő megállapításokra alapozza érvelését.

²⁸ Már-már multságos az, hogy mondjuk 3 százalékos infláció mellett egy főhatóság az IT-rendszer sikerét plusz-mínusz 1,5 százalékpontnyi hibahatárral adhatja meg (azaz 50 százalék tévedés még belefér).

²⁹ Sokatmondó, hogy míg a főáramú szerzők *kiszárolag* egymást idézik, Camerer fenti előadásában érdemi eszmecsere folytat két princetoni ortodox kollégával, akik kezdeményezését a rájuk jellemző kifinomultsággal „agyatlan közgazdaságtanként” jellemezték.

Mire jutottak mindezzel? Ahogy a fizikából nem „halt ki” a newtoni vagy a mértanból az euklideszi ismeretanyag az új paradigmák – Einstein és Bolyai elméletének – színrelépésével, úgy az idézett kísérletek igazolták azt, hogy perdöntő vagy határhelyzetekben, vagyis az életveszély, a párválasztás vagy a táplálékszerzés határmezsgyéjén a döntések tényleg a racionális választás elmélete szerint zajlanak.³⁰ Ugyanakkor az emberi életben vannak összetettebb helyzetek és ellentmondó szempontok mérlegelésén alapuló döntések is. Ekkor a *közvetlenség*/ismertség szempontja, valamint a preferenciák *nemlineáris súlyozása* – amely a hagyományos leírásban eleve kizárt, mint megengedhetetlen önkényesség – igen gyakori. Végül a preferenciák egy harmadik körében a döntés kimondottan *állapotfüggő* (ez csak a biológiai lét és az idegrendszer viszonyában nem áll). Világos, hogy ezáltal az emberi döntések és közvetve a mikroökonómiai döntéshozatal összetettebb és valósághűbb értelmezésére és modellezésére nyílik mód, miközben az még nem világos, hogy milyen következménye lehet e felismeréseknek a makrogazdaságra.

Fejtegetéseink fő irányára visszatérve érdemes kiemelni, hogy az új fölvetések térnyerése mellett a technicista ortodoxia által korábban parkolópályára szorított *hagyományos megközelítések* némelyike is fokozatosan visszaszerzi elfogadottságát, tudományos státusát. Például az 1997–99-es – makroökonómiailag látszólag indokolatlan – kelet-ázsiai és latin-amerikai pénzügyi válság fölkelte a *vállalati kormányzás* kérdésköre iránti érdeklődést, hiszen a kisiklást a legtöbben erre vezették vissza. E kérdés megvilágítására az Amerikai Közgazdasági Társaság díszelőadójaként, az Ely Lecture keretében a *régi intézményi iskola* vezéralakját, Oliver Williamst (2005) kérték fel. De visszatérőben van az általunk értelmezett főáramba a *viselkedési közgazdaságtan* is, főleg a pénzügyek terén. Utóbbi részterületen a Simon, Selten és Kahneman nevéhez kötődő felismerések régóta gyakorlati,

---

³⁰ Tanulságos lehet, hogy a természettudományok fejlődését a részecskefizika példáján szemléltető székfoglaló előadásában Trócsányi Zoltán (2008) is épp ezt emeli ki. A másik, végkövetkeztetésünkkel párhuzamos eredménye pedig az, hogy a tudományban sem az elmélet nélküli kísérletezés/folyamatleírás, sem a tapasztalatilag nem ellenőrizhető elméleti spekulációk nem lehetnek termékenyek, csak a kettő házaságából születnek időtálló eredmények.

sőt vállalati alkalmazást nyertek. A szovjet birodalom összeomlásával a *történelmi szempontú új intézményi közelítés* nyert ismét polgárjogot, és korántsem csak a Nobel-díj elnyerése óta talán a korábbinál is lendületesebben alkotó Douglass North (2005) és David Landes (2006) legjobb kiadóknál megjelent írásai révén. Terjedelmi okokból külön idézés nélkül említjük a freiburgi iskola, a Berkeley, Yale és Harvard tanszékein virágzó *jogi és közgazdaságtani* iskolát, mindkettő a fenti irányzat változataként értelmezhető.

Nem mondhatnánk, hogy ezek a technicista ortodoxia számára ezoterikusnak tűnő közelítések akár a szakmai publikációk, akár a gazdaságpolitikai tanácsadás szempontjából a margóra szorult, véletlenszerű, eseti tényezőknél lennének tekinthetők, amelyek a szakma egésze és mibenléte szempontjából érdemi jelentőséggel eleve nem bírnának. Jelentős és jó hatású elemzések születtek az egyes országok jogi és intézményi megoldásai *átültethetőségének korlátairól* (Berkowitz et al. 2003). Hasonlóképpen eredeti és gondolkodásformáló eredmények születtek az intézmények, ezen belül a *bíróságok és a szerződéskeikényszerítés* gazdasági jelentősége terén (Shleifer–Glaeser 2003, Djankov et al. 2003), csakúgy, mint a *megöröklött jogrend* gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása (Levine 2005) vagy *az iszlám vallás* gazdaságfejlődésre gyakorolt befolyása (Kuran 2004) feltárásában. Mindeme kutatások, amelyek eredményeit a főáram zászlóshajóinak számító forrásokból idézhettük, *a fokozatos, de határozott nyitás* útjelzői is lehetnek, amennyiben mind a tematika, mind a módszertan tekintetében a korábbinál sokszínűbb szakma képe rajzolódik fel. Ugyanakkor nem kétséges, hogy az újdonságok rendre a céhen belülről, a vezető amerikai egyetemekről jönnek, és a kifejtésben kínosan ügyelnek a formalizálás szabályaira. Eközben a meglátások – természettudományokban mindig perdöntő – *újdonságértéke* (főleg elsősége, akár más kutatási irányok művelőihez képest) többnyire szembevetően másodlagos.³¹

---

³¹ Klasszikus példája lehet ennek Daron Acemoglou (2007) magyarul is megjelent gyűjteményes kötete, amelyből nehéz lenne akár egyetlen, más szerző által korábban föl nem tárt felismerést idézni.

Nem hagyhatjuk ki az új *politikai gazdaságtant* sem, ahol az új intézményi közelítésre jellemző módon, a főárammal való hadakozás mellőzésével kerülnek vissza a történelmi és intézményi tényezők és a közösségi választások a standard közgazdasági elemzés témái közé. E megközelítés iránt az érdeklődés azért is növekszik, mert a *szabályozás* – főleg transznacionális szinten – megoldatlan kérdéseire eképpen lehet gyakorlati támpontokat és válaszokat kimunkálni. A nemzetközi gazdaságpolitikai elemzésben uralkodó posztwashingtoni konszenzus és az ebből sarjzó új fejlődés-gazdaságtani paradigma mind a közösségi választások, mind az elmélet és az alkalmazás közti *közvetítő mechanizmusok* beépítésével közvetlen alkalmazásokra és új elméleti felismerésekre egyaránt módot nyújthat.

Összegzőképpen megállapítható, hogy miközben a technicista ortodoxia továbbra is meghatározza a legnagyobb lapok kínálatát és az egyetemi előmenetelt is, ez az állítás a könyvkiadásra nem áll. Sőt, mint láttuk a fősodorba egyre több nem technicista vagy nem elsősorban módszertani fókuszú elemzés is kezd beleférni. Ez persze összhangban van a John Maynard Keynes (1965: 407–408) által rég megfigyelt *negyedszázados késleltetéssel*, amellyel az egyes új felismerések a köztudatba átszivárognak. Mindez arra mutat, hogy a közgazdaságtan a korábban vázolt kettős kihívás szorításába került. *Kívülről* a természettudományok jelentős változásai, új eredményei átfogó önátértékelésre szorítanak, és ez egyelőre igen töredékesen indult meg. *Belülről* pedig mind az előrejelzés sikertelensége, mind pedig az alkalmazáshoz elengedhetetlen hagyományos, a többi *társadalomtudományra* is kitekintő szélesebb közelítések kényszere szorít a technicista ortodoxia meghaladására.

E lassú átalakulás jele is lehet az, hogy a közgazdasági Nobel-díjakat a korábinál nagyobb arányban ítélik a tudományág különböző *határterületein alkotóknak*. Elég, ha a nemzetközi biztonságpolitikai elemzések atyamestereként – a vietnami háborúból is – jól ismert Thomas Schelling, a lélektani lapokban a gazdaság-aknál gyakrabban megjelenő Danny Kahneman vagy a gazdaságtörténészként is

elismert Robert Fogel és Douglass North nevét említjük.³² Épp e sokhangúság indokolja, hogy a bevezetőben idézett nagynevű szerzőkkel szemben – de az évszázados szakmai hagyományokkal egybecsengően – *elfogadhatatlannak tartjuk a közgazdaságtan saját tárgy nélküli mikroökonómiai szemléletű történő szűkítését*. És nem pusztán azért, mert ezt a szerepet – mármint az általános elemzési eszköztárét – a tudománytörténetben a matematika és a bölcelet tudománya hagyományosan betölti, hanem a mikroökonómiai módszer *abszolutizálásának* sokoldalúan szemléltetett *bátulítói* miatt is.

Mi több, pozitív megfogalmazásban az általunk idézett tudósok munkásságának minden eltérésen túl igazolhatóan *éppen a tárgya volt közös*: miképp történik a vagyongyarapodás, miképp befolyásolják e folyamatot a társadalmi változások és a hozzárendelt játékszabályok (azaz az intézmények), és miképp írható le ezen gyarapodási folyamat különféle oldalakról. E széles értelemben az olyan egyértelműen módszertani Nobel-díjak, mint Auman, Granger vagy korábban Haavelmo, Modigliani, Vickrey és Miller díjai is e közös pontot jelenítik meg. Ekkor pedig visszajutottunk a kiindulópontra, ahol a közgazdaságtant „olyan tudományként határozzuk meg, ami a szűkös eszközök és az egymással versengő célok közti emberi választás szabályszerűségeit kutatja” (L. Robbins 1935: 16).

Minél inkább helyreáll a szakma önbizalma, annál inkább képessé válik a társtudományok felé történő *nyitásra*. Az új gazdaságföldrajz irányzatának megalapozói (Krugman–Venables 1995) például a formalizálási forradalomban elvesztett *térbeliséget* hozzák vissza a gazdasági elemzésbe. Ők egyáltalán nem adják fel a formalizált elemzést, viszont a módszer nem válik öncéllá, hanem elemzési *eszköztár* részeként gazdaságpolitikai és elméleti felismerések megalapozására szolgál.

---

³² A gazdaságtörténeti irányzat – *historical economics* – művelői a vezető lapokban és az egyetemeken jelentkeznek, legyen szó Kevin O'Rourke, Jeffrey Williamson vagy Nicholas Crafts munkásságáról.

E szélesebb közelítésben értelmszerűen nem kíséri gyanakvás immár a primer politikai elem visszatértét sem, ahogy azt a James Buchanan munkásságában kicsúcsosodó *alkotmányos politikai gazdaságtan* vagy az idő-inkonzisztencia elmélete, másképp a *szabálykövetés és a mérlegelés egyensúlyát* elemző Kydland és Prescott (1977) munkássága is szemlélteti. A meglátásuk nyomán sok helyütt alkotmányi szinten védett jegybanki függetlenség és költségvetési szabályrend arra utal, hogy a közgazdaságtan sosem veszthette – és nem is veszthette – el társadalmi jelentőségét. Hasonlóképp Edmund Phelps (1997) munkanélküliséggel kapcsolatos elemzését sem lehet pusztán a módszertan megújításának/alkalmazásának iskolapéldájaként értelmeznünk, hiszen központi gondolata a munkára való ösztönzés kérdése.

A gazdaságpolitika elemzése – az elméleti tanszékek fanyalgása ellenére – sosem veszített gyakorlati jelentőségéből egyetlen országban sem (a legkevésbé az ortodoxiát egyetemen leghevesebben képviselő Egyesült Államokban). Ahogy annak idején David Ricardo a védővámok elleni köztéri harcban szülte meg a komparatív előnyök elvét, a közgazdaságtan egyik legidőtállóbb (és a közvéleményben máig kevésbé felfogott) felismerését, úgy – mint Ed Prescott (2006/2008) Nobel-díja átvétele alkalmából tartott előadásában szemléltette, a gazdaságpolitikai elemzés sosem tűnt el a színről. Itt nyilván nem arról van szó, hogy a demokráciában elkerülhetetlen laikus közbeszéddel keverjük össze a valóság folyamatainak az elemzését. Sokkal inkább arról, hogy a társadalmat joggal foglalkoztató, megoldatlan kérdéshalmazban, lett légyen szó nyugdíjreformról vagy a világhálón folyó kereskedelemről, adózásról vagy szegénységcsökkentésről, nemigen tudunk hatásos megoldásokat találni a főáramban kimunkált elemzési eszköztár és ismeretanyag hasznosítása nélkül.³³ Másfelől a gazdaságelméleti felismerések alkalmazásának *peremfeltételei* közt pótolhatatlan a jogalkotás, a közigazgatás, a társadalmi csoportok működési szabályosságai, a politikatudomány és a nemzetközi viszo-

---

³³ Ezt a tételt sokoldalúan igazolja a legkevésbé intellektuálisnak tetsző amerikai gazdaságpolitika tekintetében (Chari–Keohe 2006).

nyok hatásának az elemzése, a maga komplexitásában. Ezek bizony épp azok az elemek, amelyektől a technicista ortodoxia eleve elvonatkoztat.

Hogy kezelhető a komplexitás?

Ez a kérdés akkor is perdöntő lesz a következő években, ha az elemző teljes mértékben kizárja a közgazdasági felismerések gyakorlati alkalmazásának a kérdéskörét. Ugyanis a jelenségek *leírása és értelmezése is* a korábbinál kifinomultabb eszköztárt igényel. Miképp egyeztessük az egyéni és a kollektív racionalitást, a rövid és a hosszú távú szempontokat a demokratikus döntéshozatalban, vagy a hatékonyság és a médiahatás szempontját, hogy a gazdasági reformok tanulmányozásának néhány örökzöldjét említsük csupán?

E példákkal talán szemléltethettük, hogy a közgazdaságtan továbbfejlődése szempontjából (is) *szakmai önérdekké vált*, hogy elkerüljük az önmaga körébe záródás és az elefántcsonttoronyba zárkózás csapdáját, és felújítsuk a többi tudományággal, főképpen a természettudományokkal való alkotó kölcsönhatást. Nem lehet az emberi lényre, a megismerés módjára, a viselkedés jellegzetességeire vagy éppen a társadalom és az ezt alkotó csoportok/érdekek/motivációk természetére nézve a társtudományok eredményeivel homlokegyenest *szembenálló feltevéseket fönntartani* és azokat egy – a maga területén meghaladott – eszköztárhoz kötve védelmezni. A tudományosság és az alkalmazhatóság egyaránt *alapkövetelménnyé* emeli a társtudományok eredményeinek az átvételét.

Más oldalról ma is igaz: „mivel nincs egyetlen közgazdasági igazság, ami *minden* gazdasági problémát megoldana, így egyetlen közgazdasági elmélet sem maradhat érintetlenül, ha a társadalmi értékek megváltoznak, és a gazdaságpolitika új kihívásokkal szembesíti. Így tehát tudományszakunknak *mind a kereteit, mind a módszereit* a társadalmi kihívások összefüggésében kell újra és újra értelmeznünk. Mivel utóbbiak megoldása adja számunkra a célt, így egyidejűleg több versengő kutatási program számára is van tér. Helyesen tennénk, ha előnyünkre fordítanánk

a sokszínűséget, és elkerülnénk a tudományos közepszert mindig is jellemző arroganciát, amire már a maga idejében Adolph Wagner is panaszkodott” (Deane 1983: 11–12).

Az Amerikai Közgazdasági Társaság közgyűlésén tartott elnöki beszédében George Akerlof (2007: 27–29) még egy lépéssel tovább ment. A természettudományokban az emberi viselkedésre, az emberi szervezetre és ezek működésére vonatkozó új felismerésekre hivatkozva fölveti, hogy ideje lenne a *pozitív közgazdaságtan friedmani (1953/1992) ideáját meghaladni*, ahol a statisztikai ellenőrzés minden, az esetek és a mozgatórugók tanulmányozása pedig jobb esetben költészet/mese, rosszabb esetben semmi. Ha például egyetlen DNS-molekula tanulmányozásával az egyedfejlődés egész történetét előre lehet jelezni, akkor bizony a *normák, szándékok és mozgatórugók tanulmányozását* nem lehet minden további (és főleg következmények) nélkül kizárni a gazdasági jelenségek értelmezési tartományából.³⁴

Mi következik mindebből? Összegzésként egyetérthetünk Colander és társai (2007/2008) előrejelzésével, aki szerint fölöttébb valószínűtlen, hogy az általuk és általunk más-más oldalról sorolt gyengeségek ellenére a főáram egészében a Thomas Kuhn (1962/1984: 193–212) értelmében vett paradigmaváltás menne végbe. Ezzel szemben nagyon is valószínű, hogy az „erődön belül” megindult lépésenkénti változás folytatódik. E változással szembeni ellenállás egyértelmű jele az, hogy 2005-ben és 2007-ben nem kevesebb mint öt (!) közgazdasági Nobel-díjat ítéltek meg a Neumann János óta nem igazán vitatott játékelmélet művelőinek.

³⁴ Ez sok tekintetben Hayek (1952/1979: 77–92) a maga idejében élénken vitatott (de igaz) felismerését idézi, amelyben kiemeli: az objektivista irányzat hajlamos azt vizsgálni, ami *mérhető*, szemben azzal, ami *lényeges*; hasonlóképp hajlamos számszerűsíteni azt is, aminek a való életben *semmilyen megfélelője nincs*, pusztán mert kiszámítható vagy kényelmes. Tegyük hozzá: ez az elmúlt évtizedben – a médiahatás és a tudományosság látszata ötvözetéből – elborzasztó méretekben terjedt el. A mértékegység (és így jelentés) nélküli mutatók közé tartozik például a megvesztegethetőség világindexe, az átláthatóság globális sorrendje vagy épp az emberi előrehaladás tucatnyi mutatóját egyetlen számba sűrítő kompozit index (mintha bizony a tiszta levegő hiányát bizonyos számú iskolában eltöltött évvel ki lehetne váltani, hiszen egyenértékűek).

Másfelől a főáram oszlopai is előrevetítik a változást. Gary Becker (1992/2004) szerint: „Miközben a közgazdasági megközelítés az egyén választására épít, érdeklődése nem az egyén felé fordul. A mikroelméletet *eszközként használjuk* a csoport- és a makroszintű jelenségek megértésére.” Utóbb pedig: „Csak az elmélet és a gyakorlati ellenőrzés eltéphetetlen viszonya véd meg attól, hogy elemzésünk terméketlenné váljék” (i. h.). Hasonlóképp Robert Solow (2005) az önéletrajzához írt újabb keletű utószavában megállapítja: „a gazdasági növekedés elméletébe lassan visszatér a történelmi szemlélet” – ahogy egyébként magunk is dokumentálni próbáltuk.

Ha tényleg ez a jövő trendje, akkor leáldozóban van az elmúlt évtized technicista kizárólagosságnak és az ezzel gyakorta társuló szellemi arroganciának is. Ekkor a közgazdaságtanba – a szerénység mellett – visszatérhetnek a tudományosság hagyományos és általános sikermércéi, így például az egyes felismerések *elsősége és időtálló volta*, az írások *idézettisége* és nem utolsósorban az egyes felismerések *gyakorlati alkalmazhatósága*, akár más tudományterületeken is. Ekkor a komplexitást a mennyiségi és az intézményi/történelmi közelítés ötvözése révén kezelik, és ez ma még ritkaságtéértékű.³⁵ Ezúton megválaszolhatóvá válnak az afféle sem triviálisnak, sem mondvasínátnak nem tekinthető kérdések, mint hogy az átalakult országok immár kuznetsi értelemben normális fejlődő országoknak tekinthetők-e (Keren–Ofer 2007), vagy hogy mi volt a szerepe a nemzetközi intézmények (IMF, EU) tanácsainak a helyi döntéshozók értékválasztásával szemben a rendszerváltozás összefolyamatában (di Tomasso et al. 2007). Ha az idézett írásokban adott, messze nem egyértelmű értelmezések érvénye egy évtized múltán sem változik meg, az akkor is jó kutatási eredménynek lesz tekinthető, ha utóbb mások más módszerek és források alapján felülírhatják majd. Ez az állandó megújulás lesz az, ami a *releváns közgazdaságtan végleges visszatérését jelzi majd a társtudományok közé*, amelybe a természet- és a társadalomtudományok egyaránt beleértendő.

---

³⁵ Hasonló normatív következtetésre jut Kornai János (2006: 955–956).

Irodalom

- Acemoglou, D. 2007. *A gazdasági fejlődés gyökerei*. Budapest: a Rajk László Szakkollégium és a Ráday Könyvesház közös kiadása.
- Akerlof, G. A. 2007. The missing motivation in macroeconomics. *American Economic Review* 97/1: 5–36.
- Ananyin, O. 2007. *Ekonomika: nauka i(li) isszkuszto? Voproszj Ekonomiki* 78/11: 4–24.
- Balogh, Th. 1982. *The Irrelevance of Conventional Economics*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Bauer, P. Th. 2000. The disregard of reality. In: Bauer, P. Th: *From Subsistence to Exchange and Other Essays*. Princeton: N.J.: Princeton University Press, 15–27.
- Baumol, W. 2000. What Marshall *didn't* know: the contribution of XXth century to economics. *Quarterly Journal of Economics* 115/1: 1–44.
- Becker, G. S. 1976. *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Becker, G. S. 1992/2004. A viselkedés közgazdasági megközelítése. In: Becker, G. S.: *Válogatás írásaiból*. Budapest: A Rajk László Szakkollégium kiadása.
- Bekker Zsuzsa szerk. 2005. *Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004*. Budapest: KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó.
- Berkowitz, D.–Pistor, K.–Richard, J.-F. 2003. Economic development, legality and the transplant effect. *European Economic Review* 47/1: 165–195.
- Bird, G.–Blomberg, B.–Hess, G. 2008. International terrorism: causes, consequences and cures. *World Economy* 31/2: 255–274.
- Blanchard, O. 2000. What do we know about macroeconomics that Fisher and Wicksell didn't know. *De Economist* 148/5: 571–601.
- Blinder, A. 1987. Keynes, Lucas and scientific progress. *American Economic Review* 77/2: 130–136.
- Bourgignon, F.–Elkana, Y.–Pleskovic, B. eds. *Capacity Building in Economics Education and Research*. Washington D.C.: a Világbank kiadása.
- Buchanan, J. 1992. *Piac, állam, alkotmányosság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Cairncross, A. 1982. Recenzió Balogh, Th. 1982 alatt hiv. kötetéről. *Economic Journal* 92/368: 965–968.
- Camerer, C. F. 2007. Neuroeconomics: using neuroscience to make economic predictions. *Economic Journal* 117/519: C26–C42.
- Chari, V. V.–Kehoe, P. J. 2006. Modern macroeconomics in practice: how theory is shaping policy. *Journal of Economic Perspectives* 20/4: 3–28.
- Colander, D.–Holt, R.–Rosser, B. 2003. The changing face of mainstream economics. *Review of Political Economy* 16/4: 485–499.
- Colander, D.–Landreth, H. 2004. Pluralism, formalism and American economics. Middlebury College. *Economics Discussion Paper* 04–09. Elérhető: www.david.colander/articles. (Letöltve 2007. szept. 18-án.)
- Colander, D.–Holt, R.–Barkley-Rosser, J. 2007–2008. Live and dead issues in the methodology of economics. *Journal of Post-Keynesian Economics* 30/2: 303–312.
- Czeglédi Pál 2007. *Piaci intézmények és gazdasági növekedés. Az osztrák iskola nézőpontja*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Dean, Ph. 1983. The scope and method of economic science. *Economic Journal* 93/369: 1–12.
- Dequeth, D. 2007/2008. Neoclassical, mainstream, orthodox and heterodox economics. *Journal of Post-Keynesian Economics* 30/2: 279–302.
- Djankov, S.–LaPorta, R.–Lopez-Silanes, F.–Shleifer, A. 2003. Courts. *Quarterly Journal of Economics* 118/2: 453–517.
- Eatwell, J. 2007. Risk management and systemic risk. In: Estrin, S.–Kolodko, G. W.–Uvalic, M. eds. *Transition and Beyond*. New York: Palgrave, 247–262.
- Ellman, M. 1989. *Socialist Planning*. 2., átdolgozott és kibővített kiadás. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Engle, R. F. 2007. A Nobel-díjas zseni is bukott a válságon (interjú). *Portfolio.hu*, augusztus 28. (Letöltés ideje: 2007. augusztus 28.).
- Frankel, J. A.–Pissarides, CH. A. eds. 2007. *NBER International Seminar on Macroeconomics, 2005*. Cambridge/Mass.–London: The MIT Press.
- Friedman, M. 1953/1992. *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Frisch, R. 1981. From utopian theory to practical applications: the case of econometrics. *American Economic Review* 72/6: 1–16.
- Gertles, P.–Shah, M.–Bertozzi, S. 2005. Risky business: the market for unprotected commercial sex. *Journal of Political Economy* 113/3: 518–550.
- Han Kim, E.–Morse, A.–Zingales, L. 2006. What has mattered to economics since 1970? *Journal of Economic Perspectives* 20/4: 189–202.
- Hands, D. W. 2007. A tale of two mainstreams: economics and the philosophy of natural science in the mid-20th century. *Journal of the History of Economic Thought* 29/1: 1–13.
- Hayek, F. A. 1940/1995. A szocialista kalkuláció I–II. In: Uő: *Piac és szabadság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 157–211.
- Hayek, F. A. 1944/1991. *Út a szolgaságha*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hayek, F. A. 1952/1979. *The Counter-Revolution of Science. Studies in the Abuse of Reason*. Indianapolis: Liberty Press.
- Hayek, F. A. 1974/1995. A tudás látszata. In: Uő: *Piac és szabadság*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 312–321.
- Hayek, F. A. 1989/1992. *A végzetes önbítség: a szocializmus tévedései*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Hodgson, G. 2001. *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science*. London: Routledge.
- Kahneman, D.–Krugler, A. 2006. Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives* 20/1: 3–24.
- Kaldor, N. 1985. *Economics Without Equilibrium*. New York: M.E.Sharpe.
- Keren, M.–Ofer, G. 2007. Are transition economies normal developing countries? The burden of the socialist past. In: Estrin, S. et al. eds. *Transition and Beyond*. New York: Palgrave, 58–88.
- Keynes, J. M. 1936/1965. *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kornai János 1971. *Anti-Equilibrium*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

- Kornai János 1993. *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: HVG Kiadói Rt.
- Kornai János 2006. A társadalomtudományok elkülönüléséről és együttműködéséről. *Közgazdasági Szemle* 53/11: 949–960.
- Krueger, A. E. 1999. Implications of the labor market for graduate education in economics. *Journal of Economic Perspectives* 13/3: 153–156.
- Krugman, P.–Venables, A. 1995. Globalization and the inequality of nations. *Quarterly Journal of Economics* 110/4: 857–880.
- Kydland, F.–Prescott, E. 1977. Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy* 85/3: 473–492.
- Kuran, T. 2004. Why the Middle East is economically underdeveloped: historical mechanisms of institutional stagnation. *Journal of Economic Perspectives* 18/3: 71–90.
- Kuhn, Th. 1962/1984. *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Laband, D.–Tollison, R. 2003. Dry holes in economic research. *Kyklos* 56/2: 161–174.
- Landes, D. 2006. Why Europe and the West? Why not China? *Journal of Economic Perspectives* 20/2: 3–22.
- Levine, R. 2005. Law, endowments and property rights. *Journal of Economic Perspectives* 19/3: 61–88.
- Mankiw, N. G. 2006. The macroeconomist as scientist and engineer. *Journal of Economic Perspectives* 20/4: 29–46.
- Mátyás Antal 1991. A makroökonómia fejlődése a monetarista és keynesiánus közgazdák közti vitában. *Közgazdasági Szemle* 38/11: 1072–1085.
- Méror László 2001. *Új észjárások. A racionális gondolkodás ereje és korlátai*. Budapest: Tercium Kiadó.
- Mirowski, Ph. 1989. *More Heat than Light: Economics as Social Physics*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- von Mises, L. 1978. *Epistemological Problems of Economics*. New York: New York University Press. www.mises.org.
- Nagy Károly 2007. *A XX. század fizikájának hatása a tudományos világra*. Az MTA Tudósklubjában tartott előadás, szeptember 25.
- North, D. 2005. *Understanding the Process of Economic Change*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Nove, A.–Nuti, M. D. eds. 1972. *Socialist Planning: Selected Readings*. Sidney: Penguin Books.
- Perisco, N.–Todd, P. 2007. Generalizing the hit voter test for racial bias in law enforcement, with an application on vehicle searches in Wichita. *Economic Journal* 116/515: F351–F367.
- Phelps, E. 1985. *Political Economy*. New York–London: W. W. Norton.
- Phelps, E. 1997. *Rewarding Work: How to Restore Participation and Self-Support to Free Enterprise*. Cambridge/Mass.: Harvard University Press.
- Prescott, E. C. 2006/2008. A makroökonómiai kutatás átalakulása. *Köz-Gazdaság* 3/1: 53–80.
- Robbins, L. 1935. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. 2. kiadás. London: Macmillan.
- Romer, D. 2006. Do firms maximize? Evidence from professional football. *Journal of Political Economy* 114/2: 340–365.
- Röpke, W. 1943. *A harmadik út: korunk társadalmi válsága*. Budapest: Auróra.

- Samuelson, P.–Nordhaus, W. 2003. *Közgazdaságtan*. Budapest: KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó (a 16. amerikai kiadás, 1988 alapján készült fordítás).
- Selten, R. 1998. Features of empirically observed bounded rationality. *European Economic Review* 42/2-3: 413–436.
- Shleifer, A.–Glaser, E. 2003. The rise of the regulatory state. *Journal of Economic Literature* 41/2: 401–425.
- Simon, H. 1982. *Korlátozott racionalitás*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Solow, R. 1997. How did economics get that way and what way is it? *Daedalus* 126/1: 39–58.
- Szentes Tamás 1994/1997. *Világgazdaság, nemzeti fejlődés és az elméletek relevanciája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, Értkezések/emlékbeszédek sorozat.
- Szentes Tamás 2007. A közgazdaságtan oktatása, avagy mit, miből és hogyan (ne) oktassunk? *Közgazdaság* 2/2: 141–170.
- Tao, H.-L. 2008. Attractive physical appearance versus good academic characteristics: which generates more earnings? *Kyklos* 61/1: 114–133.
- Thaler, R. 2000. From homo oeconomicus to homo sapiens. *Journal of Economic Perspectives* 14/1: 133–141.
- Thompson, W. 2007. Children crying at birthday party. Why? *Economic Theory* 31/3: 501–522.
- di Tommaso, M.–Raiser, M.–Weeks, M. 2007. Home grown or imported? Initial conditions, external anchors and the determinants of institutional reform in transition economies. *Economic Journal* 117/520: 858–881.
- Török Ádám 2007. A *Methodenstreit* és a magyar közgazdaságtudomány. *Magyar Tudomány* 168/12: 1520–1527.
- Trócsányi Zoltán 2008. *Hogyan fejlődik a természettudomány? Előadás nemcsak fizikusoknak*. Székfoglaló előadás. Budapest, február 28. Megj. alatt az Akadémiai Kiadó Értkezések/emlékbeszédek sorozatában.
- Vanberg, V. 2001. *The Constitution of Markets*. London: Routledge.
- Varian, H. 2003. *Mikroökönómia középfokon*. Budapest: KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó.
- Waelbroeck, J. 1998. Half a century of development economics. *World Bank Economic Review* 12/2: 323–352.
- Williamson, O. 2005. The economics of governance. *American Economic Review* 95: 2–3: 1–18.
- Zalai Ernő 1999. A közgazdaságtan metodológiájáról és a matematikai közgazdaságtanról – a Neumann-modell ürügyén. *Közgazdasági Szemle* 44/7–8: 600–628.
- Zalai Ernő 2001. *Matematikai közgazdaságtan*. Budapest. KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.

